

5-Iyun, 2026-yil

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING INDIVIDUAL-TIPOLOGIK
XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLGAN HOLDA KOGNITIV
MOSLASHUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRISHDA TABAQALASHGAN
YONDASHUV METODLARI**

Ortiqova Zulfiya Nurmuxamatovna

Mirzakarimova Anoraxon Ashurali qizi

Farg‘ona davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, p.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning individual-psixologik va psixofiziologik xususiyatlari, xususan, oliy asab faoliyatining tug‘ma dinamik xarakteristikalarini hisoblangan temperament tiplarining kognitiv moslashuvchanlik jarayonlariga ko‘rsatadigan bevosita va bilvosita ta’siri tizimli ravishda tadqiq etilgan. Maqolaning konseptual asosini boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, axborot yuklamalari sharoitida fikrlash inertligi, intellektual tormozlanish va kognitiv rigidlik shakllarini bartaraf etishga qaratilgan tabaqalashgan pedagogik strategiyalar tashkil etadi.*

Kalit so‘zlar: *kognitiv moslashuvchanlik, temperament tiplari, oliy asab faoliyati, tabaqalashgan yondashuv, kichik maktab yoshi, kognitiv rigidlik, fikrlash inertligi, asab tizimining harakatchanligi, boshqaruv funksiyalari, individual trayektoriya, impulsiv fikrlash, kognitiv nazorat, pedagogik korreksiya.*

**МЕТОДЫ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА К РАЗВИТИЮ
КОГНИТИВНОЙ АДАПТАЦИИ С УЧЕТОМ ИНДИВИДУАЛЬНО-
ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ**

Ортикову Зульфию Нурмухаматовну

Доцент Ферганского государственного университета, д.ф.п.н. (PhD)

Мирзакаримова Анорахон Ашурали кизи

Магистрант 1-го курса Ферганского государственного университета

Аннотация: *В данной статье систематически исследованы индивидуально-психологические и психофизиологические особенности учащихся младшего школьного возраста, в частности, прямое и косвенное влияние типов темперамента, являющихся врожденными динамическими характеристиками высшей нервной деятельности, на процессы когнитивной адаптации. Концептуальную основу статьи составляют дифференцированные педагогические стратегии, направленные на повышение интеллектуального потенциала учащихся начальных классов,*

5-Iyun, 2026-yil

устранение форм инертности мышления, интеллектуального торможения и когнитивной ригидности в условиях информационных нагрузок.

Ключевые слова: *когнитивная гибкость, типы темперамента, высшая нервная деятельность, дифференцированный подход, младший школьный возраст, когнитивная ригидность, инертность мышления, подвижность нервной системы, функции управления, индивидуальная траектория, импульсивное мышление, когнитивный контроль, педагогическая коррекция.*

**METHODS OF A DIFFERENTIATED APPROACH TO DEVELOPING
COGNITIVE ADAPTATION TAKING INTO ACCOUNT THE INDIVIDUAL-
TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS**

Ortikova Zulfiya Nurmukhamatovna

Associate Professor of Fergana State University, Doctor of Pedagogical Sciences.

(PhD)

Mirzakarimova Anorakhon Ashurali kizi

First-year Master's student at Fergana State University

Abstract: *This article systematically investigates the direct and indirect influence of temperament types, which are innate dynamic characteristics of higher nervous activity, on the processes of cognitive adaptation, as well as the individual psychological and psychophysiological characteristics of primary school students. The conceptual basis of the article consists of differentiated pedagogical strategies aimed at increasing the intellectual potential of primary school students and eliminating forms of inert thinking, intellectual inhibition, and cognitive rigidity under conditions of information overload.*

Keywords: *cognitive flexibility, temperament types, higher nervous activity, differentiated approach, primary school age, cognitive rigidity, thinking inertia, nervous system mobility, control functions, individual trajectory, impulsive thinking, cognitive control, pedagogical correction.*

Zamonaviy pedagogika va ta’lim psixologiyasining konseptual asoslari ta’lim oluvchini shunchaki tayyor axborotlarni qabul qiluvchi passiv ob’ekt emas, balki o’quv faoliyatining faol va mustaqil sub’ekti sifatida e’tirof etishga yo’naltirilgan. Global axborot makonining shiddatli transformatsiyasi va ta’lim mazmunining tubdan yangilanishi boshlang‘ich sinf o’quvchilari zimmasiga juda yuqori intellektual yuklamalarni yuklamoqda. Bunday sharoitda o’quvchilarning muvaffaqiyatli sotsializatsiyasi va akademik samaradorligi ularning nafaqat o’zlashtirgan fundamental bilimlar miqdori bilan, balki o’zgaruvchan muammoli vaziyatlarga qanchalik tez va unumsiz yo’qotishlarsiz moslasha olish layoqati, ya’ni kognitiv moslashuvchanligi bilan belgilanadi [6, 42-b.].

Kognitiv moslashuvchanlik insonning oliy bilish jarayonlari tizimida o’ziga xos o’ringa ega bo’lib, u tashqi sharoit yoki faoliyat qoidalari o’zgarganda bir mantiqiy fikrlash

strategiyasidan ikkinchisiga tezkor o‘ta olish, muammoli vaziyatlarga bir necha muqobil nuqtai nazardan qaray olish hamda eskirgan, samarasiz xulq-atvor andozalaridan voz kechish qobiliyatidir. Ushbu metakognitiv layoqat miya boshqaruv funksiyalarining o‘zak komponenti hisoblanadi. Kichik maktab yoshi (7–10 yosh) ontogenezda aynan miya yarim sharlari po‘stlog‘ining frontal va prefrontal zonalari jadal funksional rivojlanadigan, tizimli o‘quv faoliyati yetakchi mavqega o‘tadigan eng sezgir (sensitiv) davrdir [1, 112-b.]. Agar ushbu bosqichda bolaning fikrlash egiluvchanligi maqsadli ravishda rivojlantirilmasa, unda intellektual qoliplashish, mantiqiy qat‘iyatsizlik va kognitiv rigidlik (fikrning bir nuqtada qotib qolishi) simptomlari shakllanib, kelgusi ta‘lim bosqichlarida bolaning kreativ va mustaqil fikrlashini butunlay cheklab qo‘yadi.

Biroq ta‘lim amaliyotida unifikatsiyalashgan, ya‘ni barcha o‘quvchilar uchun bir xil andozaga asoslangan metodik tizimlardan foydalanish hamon ustuvorlik qilmoqda. Ushbu yondashuv bolaning individual-tipologik tabiati va uning psixofiziologik asosi bo‘lgan temperament xususiyatlarini inobatga olmaydi. I.P.Pavlov ta‘limotiga ko‘ra, oliy asab faoliyatining tug‘ma xossalari – asab jarayonlarining kuchi, muvozanati va ayniqsa, harakatchanlik ko‘rsatkichi har bir bolada turlicha dinamikaga ega [3, 78-s.]. Masalan, asab tizimi inert bo‘lgan flegmatik o‘quvchining yangi topshiriq shartiga moslashish drayveri bilan, asab tizimi o‘ta qo‘zg‘aluvchan va muvozanatsiz bo‘lgan xolerik o‘quvchining kognitiv reaksiyalari mutlaqo farq qiladi. An‘anaviy dars tuzilmasida flegmatikning sekinligi ko‘pincha “intellektual orqada qolish”, xolerikning shoshqaloqligi esa “diqqatsizlik” deb noto‘g‘ri baholanadi.

Ushbu metodologik nomutanosiblik boshlang‘ich sinf darslarida o‘quvchilarning asab tizimi dinamikasiga mos keladigan tabaqalashgan yondashuvni joriy etish zaruratini keltirib chiqaradi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning individual temperament tiplarini ilmiy asosda tashxis etish hamda har bir guruhning (sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik) psixofiziologik resurslariga tayangan holda kognitiv moslashuvchanlikni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish zamonaviy pedagogika va maxsus metodika fanining eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, mazkur tadqiqot ishining yo‘nalishi va falsafasini belgilaydi [7, 12-b.].

Pedagogika va yosh davrlari psixologiyasida kognitiv moslashuvchanlik muammosi shaxsning intellektual salohiyati va adaptiv xulq-atvorini belgilovchi eng muhim mezonlardan biri sifatida talqin etiladi. Jan Piajening intellektual rivojlanish konsepsiyasiga ko‘ra, bolaning tashqi muhitni bilish va unga moslashish jarayoni ikki fundamental mexanizm – assimilatsiya (yangi tajribani mavjud tayyor kognitiv sxemalarga joylashtirish) va akkomodatsiya (yangi ma‘lumot va kutilmagan sharoit ta‘sirida mavjud kognitiv sxemalarni tubdan o‘zgartirish, qayta qurish) muvozanatiga tayanadi [4, 85-b.]. Ushbu kontekstda kognitiv moslashuvchanlik aynan akkomodatsiya mexanizmining qay darajada dinamik, egiluvchan va plastik xarakterga ega ekanligini ifodalovchi integral qobiliyat hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar faoliyatida kognitiv moslashuvchanlik shunchaki alohida olingan psixik funktsiya bo‘lmay, balki miyaning umumiy boshqaruv

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG’OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Iyun, 2026-yil

tizimiga kiruvchi, o‘quv va mantiqiy topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta’minlovchi uchta invariant komponent munosabatidan tashkil topadi: [5, p. 142]:

1) Fikrlashning muqobilligi va konseptual guruhlash: muayyan muammo yoki o‘quv topshirig‘ini yechishda faqat bitta andozaviy, reaktiv uslub bilan cheklanib qolmasdan, vaziyatning sub’ektiv va ob’ektiv o‘zgarishlariga mos ravishda voqelikka turlicha aspektlardan qaray olish, intellektual harakatlarning ko‘p variantli ssenariylarini tezkor generatsiya qila olish layoqatidir.

2) Kognitiv og‘riqsiz almashinuv: diqqat markazini va kognitiv resurslarni bir faoliyat turidan mutlaqo boshqa mazmundagi yoki avvalgisiga zid bo‘lgan qoidalar tizimiga ega bo‘lgan ikkinchi faoliyat turiga operativ, muvaffaqiyatli ko‘chira olish mexanizmidir. Bu jarayon dars davomida o‘quvchining bir fan manipulyatsiyasidan ikkinchisiga o‘tishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

3) Kognitiv nazorat va korreksiya: bola tomonidan o‘z intellektual harakatlari zanjiridagi mantiqiy xatolikni yoki tashqi muhitdan kelayotgan salbiy signalni (masalan, masalaning noto‘g‘ri yechilayotganini) o‘z vaqtida, reflektiv refleks sifatida payqashi, eskirgan va samarasiz strategiyadan darhol voz kechib, yangi harakatlar rejasini tuza olishidir.

O‘quv faoliyatining tizimli xarakteri kichik maktab yoshidagi boladan ushbu uchala komponentning sinxron ishlashini talab qiladi. Biroq boshlang‘ich sinf davrida ushbu mexanizmlar maqsadli intellektual treninglar orqali rivojlantirilmasa, o‘quvchida barqaror va patologik xarakterdagi kognitiv rigidlik shakllanadi.

Rigidlikka moyil o‘quvchi sub’ektiv ravishda tanish, bir necha bor takrorlangan stereotipik sharoitlarda yuqori akademik natija ko‘rsatishi mumkin, ammo topshiriqning strukturaviy formati yoki interpretatsiyasi zarracha o‘zgarganda (masalan, matematik masala odatiy formula shaklida emas, balki mantiqiy matn ko‘rinishida berilganda) esankirab qoladi. [2, 104-s.]. U yangi qoidalarni inkor etgan holda, eskirgan sxemalarni o‘sha o‘zgargan vaziyatga mexanik ravishda tushirishga harakat qiladi va bu holat muqarrar ravishda intellektual regressiyaga hamda motivatsiyaning so‘nishiga olib keladi. Shuning uchun kichik maktab yoshidagi bolalarda kognitiv moslashuvchanlikni shakllantirish – ularni kelgusi ta’lim bosqichlarida mustaqil mantiqiy operatsiyalarni bajara oladigan intellektual sub’ekt sifatida tayyorlashning fundamental pedagogik shartidir.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv moslashuvchanlik darajasi va uning shakllanish sur‘ati bevosita ularning tug‘ma individual-biologik xususiyatlariga, ya’ni temperamentiga bog‘liq. Temperament shaxs faoliyati va xulq-atvorining dinamik va emotsional tomonlarini belgilab beruvchi psixofiziologik poydevordir. I.P.Pavlov asab tizimi to‘g‘risidagi ta’limotida temperamentning biologik asosi oliy asab faoliyati tiplariga tayanishini isbotlagan. Bu tiplar asab jarayonlarining (qo‘zg‘alish va tormozlanish) uchta fundamental xossasi: kuchi, muvozanati va harakatchanligi bilan xarakterlanadi. Aynan mana shu xossalar o‘quvchining kognitiv strukturasi shakllantirishda va uning dars jarayonidagi individual faoliyat uslubini belgilashda boshqaruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. [3, 115-s.].

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG‘OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Iyun, 2026-yil

Sangvinik (Jonli tip – asab tizimi kuchli, muvozanatli va o‘ta harakatchan). Sangvinik temperamentiga mansub boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yangi o‘quv materiallarini, kutilmagan ta’limiy vaziyatlarni va qoidalar almashinuvini juda tez va og‘riqsiz qabul qilishadi. Ularning miya po‘stlog‘ida qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlari yuqori tezlikda almashgani sababli, diqqatni bir ob‘ektdan ikkinchisiga ko‘chirish (shifting) ko‘rsatkichi tabiatan yuqori bo‘ladi [1, 145-b.]. Biroq, asab jarayonlarining o‘ta harakatchanligi salbiy kognitiv oqibatlarini ham keltirib chiqarishi mumkin. Bunday bolalar bir xil tipdagi topshiriqlarni bajarishda tez zerikishadi, mantiqiy masalalarning tub mohiyatiga yetmasdan, yuzaki va shoshqaloq qaror qabul qilishga moyil bo‘lishadi. Ularning kognitiv moslashuvchanligi yuqori bo‘lsa-da, u ko‘pincha barqaror tizimga va chuqur tahlilga tayanmaydigan xaotik xarakterga ega bo‘ladi [2, 118-s.].

Xolerik (Dovdir, jizzaki tip – asab tizimi kuchli, ammo muvozanatsiz). Xolerik o‘quvchilarda qo‘zg‘alish jarayoni tormozlanishdan yaqqol ustunlik qiladi. Ular har qanday yangi intellektual chaqiriqlarga va darsdagi interaktiv o‘yinlarga yuqori motivatsiya bilan, bir zumda kirishib ketadilar. Ularning kognitiv moslashuvchanligi yuqori tezlik va kreativ drayv bilan xarakterlanadi [3, 120-s.]. Ammo muvozanatning yo‘qligi sababli, xolerik o‘quvchilar ko‘pincha impulsiv (o‘ylamasdan) fikrlashadi. Agar kognitiv topshiriq sharti kutilmaganda juda murakkab tomonga o‘zgarsa yoki bola ketma-ket xatolikka yo‘l qo‘ysa, unda hissiy portlash yoki kuchli affektiv tormozlanish yuzaga keladi. Bu esa uning mantiqiy fikrlash tizimini va kognitiv manipulyatsiyalarini bir zumda bloklab qo‘yishi mumkin.

Flegmatik (Sust, xotirjam tip – asab tizimi kuchli, muvozanatli, ammo inert). Flegmatik o‘quvchilar boshlang‘ich sinf tizimidagi eng barqaror, emotsional barqaror, biroq intellektual jihatdan eng kam moslashuvchan guruhni tashkil etadi. Asab jarayonlarining inertligi (kam harakatliligi) sababli, ularda tabiatan kognitiv rigidlik ko‘rsatkichi o‘ta yuqori bo‘ladi [2, 125-s.]. Flegmatik bola uchun darsning bitta fazasidan ikkinchi fazasiga o‘tish (masalan, og‘zaki hisoblashdan so‘ng darhol daftarga yozma misol bajarish) yoki o‘qituvchining kutilmagan tezkor savoliga javob qaytarish jiddiy ichki to‘siq va psixik zo‘riqish tug‘diradi. Ularning fikrlash zanjiri qat’iy chiziqli xarakterga ega: ular bitta operatsiyani to‘liq tugatmaguncha, ikkinchisiga diqqatini ko‘chira olmaydilar [4, 192-b.]. Shunga qaramay, agar ularga adaptatsiya uchun yetarli vaqt berilsa, ular har qanday murakkab konseptual muammoni sangvinik va xoleriklardan ko‘ra ancha chuqurroq, tizimli va xatosiz bajarish salohiyatiga egadir.

Melanxolik (Kuchsiz, nozik tip – asab tizimi kuchsiz, yuqori sezuvchan). Melanxolik o‘quvchilarda qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining kuchi past bo‘lib, asab tizimi yuqori reaktivlik va emotsional sensitivlikka (ta’sirchanlikka) ega. Har qanday kutilmagan tashqi o‘zgarish, vaqtning qat’iy chegaralanganligi, o‘qituvchining qattiq ovozda shartlarni o‘zgartirishi yoki sinfdagi shovqin melanxolik bolada kuchli kognitiv stressni keltirib chiqaradi. Bunday stress holatida ularning miya po‘stlog‘ida himoya tormozlanishi (shok holati) yuzaga keladi va bola o‘zi yaxshi biladigan qoidani ham esdan chiqarib qo‘yadi. Ularning kognitiv moslashuvchanlik ko‘rsatkichi tashqi muhitning emotsional iqlimiga

to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lib, maxsus pedagogik himoyaga va individual metodik tayanchlarga muhtoj hisoblanadi.

O‘quvchilarning oliy asab faoliyati xususiyatlari va ularning intellektual imkoniyatlari o‘rtasidagi nomutanosiblikni muvozanatlash, ta‘lim muhitida kognitiv tengsizlikni bartaraf etish uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi dars jarayonini har bir temperament guruhining psixofiziologik drayverlariga mos ravishda tabaqalashtirishi shart. Quyida har bir tip uchun maxsus ishlab chiqilgan metodik strategiyalar va ularning amaliy qo‘llanilish mexanizmlari keltirilgan.

Flegmatik o‘quvchilar bilan ishlashda asosiy pedagogik maqsad ularning tug‘ma kognitiv rigidligini yumshatish, asab jarayonlarining almashinuv tezligini oshirish va intellektual faollashuv vaqtini qisqartirishdir. “Dinamik taymer va graduatsiyalangan sur‘at” texnikasi: flegmatik o‘quvchiga yangi qoidaga asoslangan topshiriq berilganda, uning bajarilish vaqti qumsoat yoki elektron taymer yordamida vizual ko‘rsatib turiladi. Metodikaning mohiyati bosqichma-bosqichlikka tayanadi: dastlabki mashqlarda bolaga adaptatsiya va o‘tish (shifting) uchun guruhga nisbatan 1.5 barobar ko‘p vaqt beriladi. Keyingi darslarda esa ushbu vaqt me‘yori individual tartibda 5–10 soniyadan qisqartirib boriladi. Bu mexanizm bolaning ichki kognitiv sur‘atini majburlashsiz, tabiiy ravishda tezlashtirishga yordam beradi.

“Konseptual divergensiya” mashqlari: flegmatiklarga bitta masalani yechishning mutlaqo farqli uchta mantiqiy usulini topish topshirig‘i yuklatiladi. Agar bola birinchi topgan andozaviy usulida qotib qolsa, o‘qituvchi unga tayyor yechimni aytmaydi, balki ikkinchi usulga o‘tish zanjirini ochuvchi vizual piktogramma yoki qisman tayyor mantiqiy sxemani taqdim etadi. Bu chiziqli fikrlashni tarmoqli fikrlashga aylantiradi.

“Ogohlantiruvchi zanjir” sinfiy mexanizmi: flegmatik bolani kutilmagan frontal savol-javoblar bilan esankiratib qo‘yish qat‘iyan man etiladi. O‘qituvchi uzoq muddatli xotiraga tayangan holda zaxira vaqt yaratadi: “Temurbek, hozir mavzuni Malika davom ettiradi, undan keyin esa sen xuddi shu qoidani boshqa raqamlar misolida tushuntirib berasan”. Bu ogohlantirish bolaning kognitiv tizimiga qayta yuklanish (reset) va javobni tizimlashtirish imkonini beradi.

Xoleriklar bilan ishlashda maqsad ularning tabiiy yuqori kognitiv tezligini pasaytirmagan holda, fikrlash sifatini oshirish, mantiqiy munosabatlarni chuqurlashtirish va qo‘zg‘alish oqimini ixtiyoriy tormozlanish nazoratiga bo‘ysundirishdir. “Stop-kadr va tahlil” strategiyasi: xolerik o‘quvchi topshiriq sharti yoki matematik belgi o‘zgarganini ko‘rishi bilanoq, savolning tub mohiyatini anglamasdan reaktiv ravishda javob berishga intiladi. Ushbu metodikaga ko‘ra, o‘qituvchi maxsus vizual belgi (masalan, qizil rangli doira yoki belgi) ko‘rsatganda, xolerik o‘quvchi javob berishni to‘xtatib, ichida 5 gacha sanashi va yangi shartning kamida ikkita komponentini daftarga qisqacha belgilashi shart. Bu asab tizimidagi tartibsiz qo‘zg‘alish signalini kognitiv filtdan o‘tkazish ko‘nikmasini shakllantiradi.

“Intellektual tuzoqlar” mashqi: xoleriklarga beriladigan topshiriqlar ichiga ataylab chalg‘ituvchi, birinchi qarashda yuzaki to‘g‘ri tuyuladigan, ammo chuqurroq mantiqiy tahlil

qilinganda xato ekanligi ma’lum bo’ladigan funksional elementlar joylashtiriladi. Bola o’z shoshqaloqligi sababli xatoga duch kelganda hissiyotga berilmasligi uchun, unga “Xato – bu muvaffaqiyatsizlik emas, balki kognitiv strategiyani o’zgartirish uchun eng to’g’ri signal” degan reflektiv ko’nikma singdiriladi.

Melanxolik o’quvchilar bilan ishlashda barcha kognitiv moslashuvchanlikni oshiruvchi mashqlar emotsional xavfsizlik va barqaror muvaffaqiyat muhitiga o’ralgan bo’lishi shart. Stress omili va bosim yuqori bo’lgan joyda melanxolikning kognitiv boshqaruv funksiyalari to’liq bloklanadi. “Mikrodofalarda tabaqalash” metodikasi: fikrlash qoidalarini o’zgartirishni talab qiluvchi topshiriqlar melanxolik bolaga minimal qismlarda beriladi. Qoidalar zanjiri birdaniga o’zgartirilmaydi, balki bosqichma-bosqich, parcha-parcha holatida taqdim etiladi. Bola har bir kichik konseptual o’zgarishni muvaffaqiyatli bajarganda, o’qituvchi tomonidan og’zaki va rag’bat kartochkalari orqali qo’llab-quvvatlanadi. Bu boladagi intellektual xavotirni so’ndirib, uning o’z intellektiga bo’lgan ishonchini mustahkamlaydi.

“Rangli adekvat tayanchlar” tizimi: melanxolik o’quvchi dars davomida topshiriq formati o’zgarganda yoki diqqatni ko’chirishda chalkashib ketganda, auditoriya oldida esankirab qolmasligi uchun uning partasiga maxsus “Menga yordam bering” yoki “Menga qo’shimcha vaqt bering” kabi vizual piktogrammalik kartochkalar qo’yiladi. Bola savolga javob berishga hissiy jihatdan tayyor bo’lmaganda shu kartochkani ko’rsatadi. Bu holat undagi kognitiv stress darajasini pasaytirib, miya po’stlog’ini erkin va moslashuvchan fikrlash rejimiga o’tkazadi.

Sangviniklarning kognitiv moslashuvchanligi tabiatan yuqori bo’lsa-da, ularning asosiy o’quv muammosi mantiqiy yuzakilik va bir xillikdan tez zerikib, faoliyatga bo’lgan qiziqishini yo’qotishidir. “Ko’p o’zgaruvchili labirint” strategiyasi: Sangvinik o’quvchilarga dinamik tarzda o’zgaruvchan, chuqur mantiqiy konsentratsiya va uzoq muddatli ixtiyoriy diqqatni talab qiluvchi murakkab topshiriqlar beriladi. Masalan, oddiy o’quvchilar bitta matn ustida ishlayotgan sharoitda, sangvinikka parallel ravishda ikkita bir-biriga qarama-qarshi matnni o’qib, ulardagi o’zgaruvchan faktlarni solishtirish va har besh daqiqada yangi pedagogik mezon bo’yicha ularni klassifikatsiya qilish topshiriladi.

“Pedagogik mentorlik” usuli: Sangvinik o’quvchi guruh ishlari yoki juftliklarda kognitiv moslashuvchanligi pastroq bo’lgan (flegmatik yoki melanxolik) tengdoshlariga o’yin qoidalarining o’zgarish mexanizmini va yangi mavzuni tushuntiruvchi “kichik o’qituvchi” (tyutor) roliga o’tkaziladi. O’zgalarga yangi fikrlash strategiyalarini o’rgatish jarayonida sangvinik o’zining kognitiv manipulyatsiyalarini ixtiyoriy ravishda tizimlashtirishga va chuqurlashtirishga majbur bo’ladi.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning individual kognitiv moslashuvchanligini rivojlantirish muammosini ularning tug’ma temperament xususiyatlari bilan uzviy aloqadorlikda tadqiq etish natijasida quyidagi konseptual va uslubiy xulosalarga kelindi. Kognitiv moslashuvchanlikning tabiati: kichik maktab yoshidagi bolalarda mental egiluvchanlik va strategiyalarni tezkor almashtira olish qobiliyati shunchaki izolyatsiyalangan intellektual ko’nikma emas, balki asab tizimining dinamik xossalari bilan

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG‘OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Iyun, 2026-yil

determinatsiyalashgan murakkab metakognitiv tuzilmadir. Shuning uchun ta’lim jarayonida unifikatsiyalashgan (barcha uchun bir xil) andozalarni qo‘llash flegmatik va melanxolik o‘quvchilarda kognitiv rigidlikni chuqurlashtirsa, xolerik o‘quvchilarda fikrlash faoliyatining xaotiklashuviga olib keladi. Tabaqalashgan yondashuvning konseptual mohiyati: ishlab chiqilgan metodika har bir temperament tipining kuchli va kuchsiz tomonlarini muvozanatlashga xizmat qiladi. Flegmatik o‘quvchilarga intellektual harakatchanlik (dinamik taymerlar), xoleriklarga ixtiyoriy tormozlanish nazorati (“Stop-kadr” strategiyasi), melanxoliklarga emotsional xavfsizlik va mikrodofalarda tabaqalash muhiti, sangviniklarga esa kognitiv barqarorlik va intellektual chuqurlik berish orqali ta’lim muhitida har bir bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini ta’minlashga erishiladi.

Metodik tavsiyalar:

Integratsiyalashgan ta’lim: kognitiv moslashuvchanlikni oshirishga qaratilgan didaktik topshiriqlar va mantiqiy o‘yinlar elementlari dars jarayonidan ajratilgan holda emas, balki boshlang‘ich sinf o‘quv dasturidagi fundamental fanlar (matematika, ona tili, tabiiy fanlar) mazmuniga singdirilgan bo‘lishi lozim.

Psixopedagogik monitoring: boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘quv yili boshida har bir o‘quvchining temperament tipini ilmiy-pedagogik diagnostika (metodik kuzatish va testlar) orqali aniqlashi va dars davomida bolaga individual yuklama berishda ushbu xaritaning ko‘rsatkichlariga tayanishi shart.

Maktab va oila hamkorligi: bolaning tug‘ma asab tizimi tempini inobatga olish qoidasi uy vazifalarini bajarish jarayonida ham saqlanishi uchun ota-onalar o‘rtasida kognitiv moslashuvchanlik va uning individual xususiyatlari bo‘yicha tushuntirish va seminar ishlarini tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, taklif etilayotgan tabaqalashgan metodologik tizim boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual moslashuvchanligini oshirish bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan, inklyuziv va insonparvarlik tamoyillarini amalda joriy etish uchun mustahkam nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya / L.S.Vygotskiy ; mas’ul muharrir t.f.d. prof. A.R.Xodjayev. – Toshkent : O‘qituvchi, 2012. – 368 b.
2. Xolodnaya, M.A. Kognitivnie stili. O prirode individualnogo uma. 2-e izd. / M. A. Xolodnaya. – Sankt-Peterburg : Piter, 2004. – 384 s.
3. Merlin, V. S. Ocherk teorii temperamenta / V. S. Merlin. – Moskva : Prosveteniye, 1986. – 256 s.
4. Piaget, J. Bolaning intellektual rivojlanishi / J. Piaget ; rus tilidan tarjima N. S. G‘ofurova. – Toshkent : Yangi asr avlodi, 2019. – 280 b.
5. Diamond, A. Executive Functions / A. Diamond // Annual Review of Psychology. – 2013. – Vol. 64. – P. 135-168.

“DUNYO TA’LIMI SIFATINI OSHIRISHNING ILG‘OR USULLARI ILMIY JURNALI”

5-Iyun, 2026-yil

6. Nishonova, Z. T. Mustaqil fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari / Z. T. Nishonova. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2011. – 216 b.

7. Boshlang‘ich ta’lim milliy o‘quv dasturi / O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. – Toshkent : Respublika ta’lim markazi, 2024. – 144 b.